

VOORUITGANG DOOR VRIJHEID: HET SOCIAAL- DEMOCRATISCHE ANTWOORD OP DE KLIMAATCRISIS

KOEN VAN DER GAAST

Koen van der Gaast (1989) studeerde politologie aan de Universiteit van Amsterdam en milieubeleid aan de Universiteit van Utrecht. Daarna werkte hij drie jaar als docent aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds anderhalf jaar promoveert hij aan de Universiteit van Wageningen en Aeres Hogeschool Almere op het onderwerp duurzaam voedselondernemerschap.

Duurzaamheid en ‘toekomst’ lijken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Klimaatverandering wordt vaak verbeeld in prognoses van CO₂ uitstoot en verwachte temperatuurstijgingen. In politiek-maatschappelijke discussies wordt geput uit utopische vergezichten met klimaat-neutrale steden en volledig hernieuwbare energievoorzieningen om beleid te motiveren. Ook in de opdracht voor dit essay werd gevraagd om een toekomstperspectief voor 2040. Het verleidelijke van toekomstvisies is dat er optimisme uit spreekt dat de toekomst maakbaar is. Een maakbare toekomst en de sociaaldemocratie zijn geen vreemden van elkaar. Het wordt vaak geassocieerd met Den Uyl en zijn spreiding van macht, kennis en inkomen. Maar al voor Den Uyl probeerde de sociaaldemocratie met krachtige vergezichten de toekomst naar zijn hand te zetten.

Sicco Mansholt werd direct na de Tweede Wereldoorlog namens de PvdA minister van Landbouw. Mede dankzij hem

werd een industrieel landbouwsysteem opgetuigd waaraan een kristalheldere toekomstvisie vooraf ging: Nooit Meer Honger. En zo geschiedde. In ettelijke decennia werd Nederland van een netto-importerend, een netto-exporterend voedselland. Mansholt was echter nog niet klaar. Als Eurocommissaris was hij de architect van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid waarin boeren door subsidies een vast inkomen kregen. Hier zat een sociaaldemocratische redenering achter. Door dit inkomen konden boeren toetreden tot de burgerlijke klasse met allerlei sociale voordelen van dien. Er zijn duidelijke parallellen tussen Mansholt en de sociaaldemocraten die in zijn voetsporen traden.

Diederik Samsom, de nieuwe kabinetschef van Eurocommissaris Frans Timmermans, die duurzaamheid in zijn portefeuille heeft, sprak in Den Haag op 13 november de Drees-lezing uit. Hij roemde daarin de technologische ontwikkeling die zonnepanelen, windmolens en elektrische auto's in tien jaar tijd veel efficiënter, goedkoper en aantrekkelijker had gemaakt. 'U begrijpt mijn optimisme. Die duurzame revolutie, dat wordt een eitje. Toch? Nee. Zo makkelijk is het ook weer niet. Het is weliswaar een enorme opluchting dat de technologische kant van de duurzame revolutie voorspoedig verloopt. Eindelijk. Maar het echte werk, ons werk, dat moet nog beginnen.' Dat werk is de maatschappelijke omwenteling. Technologische vooruitgang moet worden gebruikt om bestaande onrechtvaardigheden te slechten. Op 2 december bevestigde Timmermans deze visie in zijn Den Uyl lezing. De techniek om te verduurzamen is er al, aldus Timmermans. We doen 'het' alleen niet. Ook Timmermans hamerde op het feit dat klimaatproblematiek grotendeels een herverdelingsvraagstuk is.

Mansholts transformatie van de landbouw leunde ook stevig op technologische ontwikkelingen in deze sector. Mansholt gebruikte eveneens technologische vooruitgang om herverdelingspolitiek te voeren. Inmiddels kennen we de keerzijde van dit succes. Mestoverschotten, fosfaat en stikstofproblemen, hoge emissies van broeikasgassen, allerlei neveneffecten die ons bij het huidige klimaatprobleem gebracht hebben. Maar Mansholt zelf zag in de jaren '70, geïnspireerd door het rapport van de Club van Rome, in dat schaalvergrotingen en landbouwsubsidies tot problemen hadden geleid. Hier zou je hoop uit kunnen putten. Techniek veroorzaakt oplossingen voor problemen. Ook voor de problemen die het zelf creëert. We kijken nu bevreemdend terug op de tijd dat men de grote hoeveelheid paardenstront langs de wegen door alle paardenkoetsen als een groot infrastructureel probleem zag. Toen auto's koetsen vervingen was dit probleem opslag verdwenen, maar afnemende luchtkwaliteit kwam er voor in de plaats. Iets waar nu met elektrische auto's weer een antwoord op is geformuleerd. Als dit oneindig zo doorgaat weten we permanent de zeis van magere Hein te ontlopen.

Toch wringt er iets. Als je de redenering van Samsom en Timmermans doortrekt, lijkt het haast alsof de technologische omwenteling een *fait accompli* is. En dat de politiek-maatschappelijke discussie moet gaan over hoe we de gegeven techniek zodanig kunnen implementeren, dat we een zo rechtvaardig mogelijke wereld scheppen. Maar de aard van de technologische omwenteling zelf is niet gevrijwaard van ethische en politieke keuzes. Nu al veroorzaakt de energietransitie nieuwe onrechtvaardigheden. In Nederland kennen we het verzet tegen windmolens op gronden van geluidsoverlast en

horizonvervuiling. Het schrijnendste zijn echter de nieuwe problemen die over de grens ontstaan. Voor zonnepanelen en windmolens zijn zeldzame aardmetalen nodig die vooral in China gewonnen worden, met alle geopolitieke en mensenrechtelijke gevolgen van dien. De accu's voor elektrische auto's vereisen lithium dat vooral in ontwikkelingslanden gemijnd wordt.

Bolivia is een sprekend voorbeeld. Er is veel water nodig om lithium te kunnen winnen, water dat steeds schaarser wordt. Mede omdat de vraag naar gewassen zoals quinoa door interesse uit Europese landen behoorlijk is gegroeid. Niet voor niets wordt door milieuwetenschappers gesproken over de water-energie-voedsel *nexus* omdat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en zich weinig aantrekken van artificiële landgrenzen. Onze eigen rechtvaardigheidsproblematiek rond het betalen van de energietransitie steekt, hoe belangrijk ook, schril af bij leeggeroofde zoetwaterbronnen. Het verbleekt bij de grootschalige onteigening van de lokale bevolking in Zuid Amerika en Afrika, vaak ook voor de grondstoffen die onze nieuwe technieken vereisen. Internationale solidariteit, niet voor niets een belangrijke pijler van de sociaaldemocratie, dreigt zodoende ernstig ondergraven te worden.

Deels is deze cyclus van problemen, oplossingen en nieuwe problemen door neveneffecten eigen aan de wisselwerking tussen beleid en wetenschap. In 1998 schreef de antropoloog James Scott in *Seeing Like a State* dat overheden en ingenieurs op vergelijkbare wijze te werk gaan. Ze maken complexe systemen behapbaar, zodat concrete problemen kunnen worden opgelost. Standaarden en categorisatie, vaak ontleend aan de wetenschap, helpen om complexiteit te versimpelen. Maar

daardoor ontstaan er allerlei onverwachte neveneffecten. Voor de wetenschap deze nieuwe problemen voldoende in kaart heeft gebracht om het als een probleem te benoemen, heeft de samenleving het al onder de leden. Zoals Ulrich Beck in 1992 in *Risk Society* schreef: 'what scientists call "latent side effects" and "unproven connections" are [...] "coughing children" who turn blue in foggy weather and gasp for air, with a rattle in their throat. [...] "side effects" have voices, faces, eyes and tears.'

Tegelijkertijd probeert men in de (milieu) wetenschap deze cyclus te doorbreken. Steeds vaker wordt de samenleving co-auteur van oplossingen voor milieu-problematiek. Bij het *Future Everyday* cluster van de TU Delft wordt niet eerst een duurzaam alternatief voor douchen ontworpen en met marktonderzoek getest. Proefpersonen mogen zelf met verschillende materialen aan de slag om het alternatief te ontwerpen. Bij de vakgroep *Urban Future Studio* van de Universiteit Utrecht wordt geëxperimenteerd met het interactief ontwerpen van onder andere duurzame wijken. Wetenschappers van de Wageningen Universiteit en Universiteit van Amsterdam hebben al enige tijd terug met interactieve ontwerpstechnieken zelfs een product ontworpen dat nu in de supermarktschappen te vinden is: het ronddeel-ei.

De sociaaldemocratie hoeft dus geen verzet tegen technologische vooruitgang te ontkennen, zoals de Luddieten in het Groot-Britannië aan het begin van de industriële revolutie. Klimaatproblematiek is echter niet te reduceren tot het herverdelen van de vruchten van vooruitgang. Zo span je de kar voor het paard. Vooruitgang is niet een *deus ex machina* waarna rechtvaardigheid lonkt. Het is andersom. Een maatschappij die rechtvaardig in elkaar steekt is de enige manier waarop vooruitgang kan worden

bereikt die niet ten koste gaat van anderen. Techno-optimistische ideeën over onze toekomst verhullen deze ongemakkelijke waarheid, omdat ze veronderstellen dat ieder probleem vanzelf een (technische) oplossing krijgt.

Jonathan Franzen schreef eerder dit jaar in de *New Yorker* dat de kans inmiddels groter is dat we het tij niet weten te keren dan wel. Als we veronderstellen dat het niet gaat lukken, kunnen we ons niet meer verschuilen achter de aanname dat techniek alle onrechtmatigheden van nu op termijn op zal lossen. Dit brengt de ethische dilemma's die nu al de wereld splijten meer naar de voorgrond. Deze aanname lijkt gevaarlijk door wat we weten over de psychologie van de mens. Wanhoop activeert niet maar verlamt. Echter, het is niet gezegd dat de aanname dat de toekomst van de mens eindig is noodzakelijkerwijs tot wanhoop leidt. In het paper 'Deep Adaptation' uit 2018 verkent milieuwetenschapper Jep Bendell een soortgelijk scenario als Franzen. Hij vergelijkt ons klimaatdenken met dat van de oorspronkelijke bewoners van het Amerikaans continent toen zij wisten dat ze hun leefgebied moesten verlaten. Geen wanhoop en passiviteit, maar een actieve discussie volgde over de ethische waarden die voorop stonden in hun samenleving. Het activeerde inbeeldingsvermogen over hoe ze hun waarden konden behouden in de reservaten waar de middelen schaarser zouden worden.

Kortom, in de klimaatcrisis moet niet een ideale toekomst centraal staan maar een ideaaltypisch heden. Een heden dat bestaat uit de ethische kernwaarden van de samenleving. Daarin lijkt een schone taak weggelegd voor de sociaaldemocratie. In 1951 schreef Den Uyl in het rapport *De weg naar vrijheid* dat de zelfontplooiing van de mens centraal moet staan in de sociaaldemocratie.

Materiële nood kan de mens geestelijk en lichamelijk ondermijnen. Kritisch denken, zelfbestuur, democratisch burgerschap, en toegang tot hoogwaardig onderwijs, kan iedere burger in staat stellen hun eigen vrijheid op te eisen en tegelijkertijd in te zetten voor burgerzin. Deze waarden lijken uitstekend houdbaar in een door milieuproblematiek gekleurde toekomst. Dat stelde Sicco Mansholt ook al vast. Hij schreef op 14 februari 1972 een brief aan de Europese Commissie, waarin hij zijn ideeën over milieuproblematiek uiteenzette. Hij achtte onbeperkte groei niet langer houdbaar en stelde zelfs voor om Bruto Nationaal Product als maatstaf voor ontwikkeling af te schaffen. Daarom stelde hij ook voor om materiële welvaart geleidelijk af te bouwen en immateriële welvaart zoals onderwijs, geestelijke ontplooiing en vrijetijdsbesteding te laten toenemen.

De weg naar vrijheid als ideaaltypisch heden lijkt meteen al dood te lopen. Flexwerk, torenhoge huren en schuldenproblematiek maken dat weinig burgers verder kunnen kijken dan de waan van de dag. In 1930 voorspelde Keynes een 15-urige werkweek. In plaats daarvan krijgen hoogopgeleiden steeds vaker, zoals antropoloog David Graeber ze noemt, 'bullshitjobs'. Banen die juist doordat ze geen nut hebben een apathische burgerij opleveren. De onderklasse treft het nog veel slechter. Zij krijgen steeds meer te maken met afmattend flexwerk. In het boek *Hired* beschrijft James Bloodworth hoe medewerkers van Uber en Amazon zo door de mangel worden gehaald dat ze nauwelijks tijd hebben om te eten of te slapen. De publieke sector is onder tussenvakkundig kaalgeplukt waardoor zorg, onderwijs en de rechtspraak in een slechte staat verkeren en ambtelijke expertise langzaam is weggevoerd, iets waar Herman Tjeenk Willink in zijn boek *Groter denken, Kleiner doen* ook voor waarschuwt.

Dit laat de patstelling zien van de sociaaldemocratie. Meer koopkracht, een hoger loon of pensioen verhoogt de vrijheid niet of nauwelijks terwijl het wel materiële consumptie kan stuwen. Tegelijkertijd kunnen materiële verworvenheden zoals een auto voor de deur, een vliegreis per jaar of een biefstukje pas worden opgegeven als er tijd en financiële ruimte is. Bijvoorbeeld om met alternatieve vormen van mobiliteit te experimenteren, om anders te recreëren of je voedingspatroon aan te passen. Toch is het mogelijk om die patstelling te doorbreken. Het aanhoudend draaien van de geldpers van het ECB bijvoorbeeld biedt mogelijkheden om de weg naar vrijheid weer te openen. Op dit moment gebruiken beursgenoteerde bedrijven het goedkope geld om hun eigen aandelenkoers op te drijven zodat ze meer dividend kunnen uitkeren aan hun aandeelhouders. Een basisdividend, waarin bedrijven dividend moeten uitkeren aan een publiek fonds, kan een basisinkomen voor iedere Europese burger financieren. De pan-Europese partij *DiEM* heeft dit al bepleit in haar eigen Green New Deal.

Vrije tijd biedt ruimte tot allerlei vormen van maatschappelijke ontwikkeling. Het levert sociaal kapitaal op in de vorm van het verenigingsleven en zelforganisatievermogen. Ook de culturele sector zal erdoor aansterken. Anders dan de Commissie Van Rijn voorstelt moet niet minder maar meer geld naar de sociale- en geesteswetenschappen. Een wisselwerking tussen op de maatschappij gericht onderwijs, onderzoek en de kunsten is belangrijk om discussies en debatten te koppelen aan experimenteren, aan maken en te falen. Kunst en wetenschap samen kan de vaak weinig toegankelijke complexiteit van milieuproblematiek een gezicht geven. Dat schept inlevingsvermogen daar waar kennesinne op de loer ligt. Maar er is ook inbeeldingsvermogen en creativiteit nodig om überhaupt alternatieven te kunnen verzinnen. Kortom, de sociaaldemocratie kan de klimaatcrisis te lijf gaan met een “Weg naar Vrijheid 2.0”. Dit is geen panacee voor milieuproblematiek. Het neemt ethische dilemma’s van de klimaatcrisis nu en in de toekomst niet weg. Maar het maakt ze wel zichtbaar. En zo geeft het de samenleving haar beste kans om een antwoord op de grillige toekomst te formuleren.